

Social Semiotics of the Novel "Dafatir Al-Warraq" by Jalal Barjas based on Pierre Guiraud's Theory

 Sedigheh Zoodranj^{*1}, Atoussa Karami²

¹. Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Humanities, Bu - Ali Sina University, Hamadan, Iran.

². PhD student in Arabic language and literature, Faculty of Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran.

Article Info

ABSTRACT

Article type:
Research Article

Received:
14/11/2024

Accepted:
24/12/2024

The field of social semiotics, a branch of semiotics, focuses on revealing concealed meanings within texts. Pierre Guiraud, a notable theorist in this discipline, distinguishes between two categories of social signs: those related to identity and those pertaining to social etiquette. Given their intrinsic link to society, social novels are rich in such signs. In *Dafatir al-Warraq* (Notebooks of the Bookseller), the narrative highlights injustices prevalent in Jordanian society, portraying the anguish endured by marginalized individuals oppressed by powerful figures. The author aims to depict issues such as poverty, corruption, and unemployment—common afflictions faced by many in the Third World. This study seeks to clarify the social signs present in *Dafatir al-Warraq*, authored by Jalal Barjas, through the lens of Pierre Guiraud's social semiotic theory, employing a descriptive-analytical approach. Findings reveal that Barjas effectively incorporates both identity signs and elements of social etiquette to illustrate various economic, cultural, and social challenges within Jordanian society. Notably, specific identity markers—such as clothing, food choices, and professions—alongside certain aspects of social etiquette like speech tone—have proven particularly impactful in conveying societal disparities. In signs such as place, occupation, non-verbal signs and tone of speech, Barjas has been able to establish harmony between these signs with the economic and social standings of the characters and illustrate their reciprocal effects on one another.

Keywords: Social Semiotics, Pierre Guiraud, *Dafatir Al-Warraq*, Jalal Barjas

Cite this article: Zoodranj, Sedigheh., Karami, Atoussa (2025) *Social Semiotics of the Novel "Dafatir Al-Warraq" by Jalal Barjas based on Pierre Guiraud's Theory.*, The Quarterly Journal of Lisān-i mubīn, Vol 17, New Series, No 61, Autumn, 2025,: pages 83-106.

DOI: 10.30479/lm.2024.20298.3727

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Published by Imam Khomeini International University.

This article is an open access article licensed under the [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License \(CC BY NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

***Corresponding Author: :** Sedigheh Zoodranj

Address: Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Humanities, Bu - Ali Sina University, Hamadan, Iran.

E-mail: s.zoodranj@basu.ac.ir

Introduction

Pierre Guiraud is recognized as a prominent theorist in semiotics. His theory of social semiotics posits that social signs and codes convey information about individuals, groups, and their interrelations (Guiraud, 2001: 116). The field of social semiotics examines society or culture as a system of meanings that interacts reciprocally with language (Ahmad, 2001: 51). More precisely, it concentrates on how individuals employ semiotic resources in diverse manners and degrees within specific contexts of social activities and institutions (van Leeuwen, 2016: 15). Guiraud divides social signs into two primary categories: identity signs and signs of social etiquette. Within his framework, "signs" and "indices" denote markers of an individual's identity and their belonging to a particular social or economic group. He asserts that enduring human relationships are often accompanied by transient connections that vary according to individuals and circumstances. These transient connections represent the signs of social etiquette (Guiraud, 2001: 117 and 120).

Methodology

Social novels typically reflect the cultural, social, political, and economic contexts of the societies where their authors live. As a result, social signs can be prominently represented in these works. Each piece of writing conveys a message to its audience through various signs. In *Dafatir al-Warraq*, Jalal Barjas employs these signs to illustrate distressing portrayals of Jordanian society. The narrative includes events that predominantly occurred in Jordan between 1947 and 2019. This research will analyze social semiotics through a descriptive-analytical approach grounded in Pierre Guiraud's theory. The initial phase involves establishing the theoretical framework using both library and online resources, after which key examples from *Dafatir al-Warraq* will be identified and examined based on the themes associated with identity signs and social etiquette.

Findings

1. The identity signs present in this novel include:

Names and Titles: Names and titles signify an individual's affiliation with a family, profession, or physical category (ibid: 118). For instance, the name "Ibrahim" aligns with the protagonist's character in *Dafatir al-Warraq*. The name "Ibrahim" translates to "father of many" or "exalted father" (Ansari and Sherkat Eftekhar, 2015: 28). Ibrahim's commitment to supporting homeless youth reflects this meaning within his character as depicted in the story.

Place: The categorization of cities into neighborhoods and streets represents a system of signification (Guiraud, 2001: 119), establishing a semantic relationship between characters and their environments (Fowler, 2008: 61). One example from the novel illustrates how place functions as a social sign by depicting poor youth living in an abandoned house near downtown that provides shelter for homeless teenagers.

Occupation: Guiraud identifies this sign of identity as "occupational group" (Guiraud, 2001: 118). Within this narrative, individuals' occupations are crucial for illustrating their social class. For example, Ayad Nabil is portrayed as an influential political figure who owns a factory, whereas other homeless youths sustain themselves through begging and street vending.

Food: Food serves as a significant marker for determining group identities and behavioral customs (ibid: 125). The type of food represents identity signs; however, serving styles and dining etiquette fall under social etiquette. Barjas highlights food types to demonstrate class differences within Jordanian society; for instance, white wine and exclusive dishes symbolize identity for the affluent class—names unknown to those from lower socioeconomic backgrounds.

Uniform: Character attire is a meaningful and symbolic aspect that enhances our comprehension of signs (Javadi Yeganeh and Jashfi, 2007: 62). In one instance from the narrative, Ibrahim wears new clothing despite his lack of wealth, leading others to mistakenly perceive him as affluent. Clothing acts as a vital sign that influences how society views individuals' social status and identity.

Religion: Religion can be regarded as a fundamental source of community identity (Mansournejad, 2006: 31); however, some individuals feign religiosity. An example from the novel illustrates Ayad Nabil's display of piety as a political figure—a guise he employs to further his personal ambitions.

2. The signs of social etiquette present in this novel include:

Tone of Speech: Guiraud identifies "tone of speech" as one of the most prevalent forms of expression, which can range from "casual," "respectful," "humorous," "authoritative," to "gentle" (Guiraud, 2001: 121). For example, in the novel, Ibrahim, who has experienced poverty until now, speaks with a polite tone mixed with pride while wearing expensive clothing. His tone acts as a sign that encourages others to respond to his requests with warmth and respect.

Insult: An "insult" represents a sign rooted in animosity (ibid: 121). In one part of the novel, Leyli, a girl from an orphanage, is derogatorily called a "bastard" by a taxi driver. This term signifies an insult that Leyli endures because of her background in an orphanage.

Non-verbal Signs: The study of "non-verbal communication" encompasses movements and includes analyzing facial expressions, gestures, and dance (ibid: 121). In one example from the narrative, rural students dressed in patched clothing are shocked upon seeing their urban classmates who appear tidy and well-groomed. This uncomfortable feeling is vividly expressed through their eyes and facial expressions as a social sign.

Conclusion

Within this novel, names serve as identity markers that are carefully chosen to align with character functions while evoking concepts indicative of the challenging social and economic conditions faced by the author's society, as well as some characters' attempts to improve these situations. Furthermore, in *Dafatir al-Warraq*, the author seeks to depict the social identities of both the affluent class and the underprivileged by illustrating and comparing two different types of locations, thereby emphasizing inequality within Jordanian society. The characters' occupations are highlighted as significant identity markers by the author. He has titled the novel based on the job of its main character (*Dafatir al-Warraq: Notebooks of the Bookseller*), aiming to show that prestigious occupations are typically associated with wealthy individuals. The depiction of food types consumed by both upper and lower classes also serves to illustrate class disparities between impoverished and affluent groups. In this narrative, clothing symbolizes individuals' identities and social strata; through descriptions of attire, the author conveys instances of poverty or wealth while clarifying their occupational roles and social positions. Additionally, religion is presented as a crucial sign of social identity within this novel, often appearing in two forms: 1) rigor and extremism in religious observances, and 2) hypocrisy and superficial piety utilized by influential figures as a mask to preserve their societal standing.

Concerning social etiquette signs within this narrative, it has been determined that the author links tone of speech and non-verbal cues to characters' economic circumstances and social identities. The derogatory terms used by men toward women and girls reveal that in this society, insulting women forms part of a traditional Arab cultural identity rooted in customs from the *Jahiliyyah* era.

نشانه‌شناسی اجتماعی رمان «دفاتر الوراق» اثر جلال برجس براساس نظریه پی‌یر گیرو

صدیقه زودرنج^{۱*}، اتوسا کرمی^۲

^۱استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

^۲دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران.

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

دریافت:

۱۴۰۳/۰۸/۲۴

پذیرش:

۱۴۰۳/۱۰/۰۴

نشانه‌شناسی اجتماعی یکی از زیرشاخه‌های علم نشانه‌شناسی است که هدف آن کشف معانی پنهان در متن است. پی‌یر گیرو از نظریه‌پردازان علم نشانه‌شناسی است که نشانه‌های اجتماعی را به دو گروه نشانه‌های هویت و آداب معاشرت تقسیم کرده است. از آنجاکه رمان‌های اجتماعی ارتباط تنگاتنگی با جامعه دارند، دربرگیرنده نشانه‌های فراوانی هستند. رمان دفاتر الوراق بیانگر بی‌عدالتی در جامعه اردن است و درد و رنج مظلومانی را به تصویر می‌کشد که تحت ستم افراد با نفوذ قرار گرفته‌اند. نویسنده با خلق این اثر می‌خواهد فقر، فساد و بیکاری را که درد مشترک جهان سوم است، به تصویر درآورد. هدف از این پژوهش، تبیین نشانه‌های اجتماعی در رمان دفاتر الوراق اثر جلال برجس براساس نظریه نشانه‌شناسی اجتماعی پی‌یر گیرو با روش توصیفی تحلیلی است. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که نویسنده در ترسیم مشکلات اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی جامعه اردن، از هر دو گروه نشانه‌های هویت و آداب معاشرت بهره برده است. در این میان، برخی نشانه‌های هویت ازجمله پوشاک، خوراک، شغل و برخی نشانه‌های آداب معاشرت ازجمله لحن کلام، در ترسیم نابرابری‌های جامعه نویسنده مؤثرتر عمل کرده‌اند. در نشانه‌هایی مانند مکان، شغل، نشانه‌های غیرکلامی و لحن کلام، برجس توانسته است میان این نشانه‌ها و جایگاه اقتصادی و اجتماعی شخصیت‌ها هماهنگی برقرار کند و تأثیر متقابل این دو بر یکدیگر را نشان دهد.

کلمات کلیدی: نشانه‌شناسی اجتماعی، پی‌یر گیرو، دفاتر الوراق، جلال برجس.

استناد: زودرنج، صدیقه؛ کرمی، اتوسا. (سال). نشانه‌شناسی اجتماعی رمان «دفاتر الوراق» اثر جلال برجس براساس نظریه

پی‌یر گیرو، فصلنامه علمی لسان مبین، سال هفدهم، دوره جدید، شماره ۶۱، پاییز ۱۴۰۴، ص ۱۰۶-۸۳

DOI: 10.30479/lm.2024.20298.3727

حق مؤلف © نویسندگان.

ناشر: دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

۱. مقدمه

نشانه پدیده‌ای است که جانشین موضوعی می‌شود تا انسان به واسطه آن بتواند مسئله‌ای را درک کند. نشانه‌شناسی نیز علمی است که مقصود نویسنده را از طریق نشانه‌های موجود در متن بررسی می‌کند و به اندیشه‌های وی پی می‌برد.

نشانه‌های اجتماعی رمزگان‌هایی هستند که از انسان یا گروه‌ها و روابط بین آن‌ها سخن می‌گویند و از طریق همین نشانه‌های مبتنی بر مشارکت، شخص هویت اشخاص و گروه‌ها را باز می‌شناسد (گیرو، ۱۳۸۰ه.ش، ص ۱۱۶). نشانه‌شناسی اجتماعی مطالعه اجتماع یا فرهنگ به عنوان نظامی از معانی است که ارتباط دوسویه با زبان دارد. فرهنگ اجتماعی زبان را تولید می‌کند و زبان با ورود به گستره نظام نشانه‌ها و نظام ایدئولوژیکی جامعه در جهت بازتولید فرهنگ و نظام اجتماعی قدم می‌نهد (احمد، ۲۰۰۱م، ص ۵۱). لذا نشانه‌شناسی اجتماعی مفاهیم اجتماعی و فرهنگی را مورد توجه قرار می‌دهد که در جوامع شکل گرفته و در منابع گوناگون از جمله متون ادبی نمود یافته‌اند.

رمان‌های اجتماعی غالباً برگرفته از شرایط فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جوامع نویسندگان آن‌هاست. بنابراین نشانه‌های اجتماعی به وضوح می‌توانند در چنین رمان‌هایی بازتاب داده شوند. هر نوشته‌ای پیامی برای مخاطب دارد که از طریق نشانه‌ها به مخاطب انتقال داده می‌شود. جلال برجس با استفاده از نشانه‌ها، تصاویر دردناکی از جامعه اردن را به نمایش می‌گذارد. این رمان دربرگیرنده وقایعی است که بیشتر آن‌ها در اردن در سال‌های ۱۹۴۷ تا ۲۰۱۹ اتفاق افتاده است. هدف از پژوهش حاضر، تبیین نشانه‌های اجتماعی رمان دفاتر الوراق اثر جلال برجس براساس نظریه نشانه‌شناسی اجتماعی پی‌یر گیرو به منظور پی بردن به رویکردهای نویسنده در این زمینه است. در همین راستا به سؤالات زیر پاسخ داده خواهد شد: نقش و کارکرد نشانه‌های هویت و آداب معاشرت در رمان دفاتر الوراق چه بوده است؟ در رمان یادشده، برجس چگونه میان نشانه‌های اجتماعی و جایگاه اقتصادی و اجتماعی شخصیت‌ها هماهنگی برقرار کرده است؟

۱-۱. پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهشی با عنوان نشانه‌شناسی اجتماعی رمان دفاتر الوراق انجام نشده است؛ هرچند آثاری مرتبط با موضوع وجود دارد که از بین آن‌ها می‌توان به نمونه‌های زیر اشاره کرد:

مقاله «نشانه‌شناسی اجتماعی مقتل سرالأسرار جلیلی کرمانشاهی از منظر پی‌یر گیرو» (۱۴۰۲) نوشته محمد ابراهیم مالمیر و سحر یوسفی. نویسندگان با هدف کشف اطلاعاتی از بافت جامعه عصر اموی به تحلیل رمزگان و نشانه‌های اجتماعی در این اثر پرداخته‌اند.

مقاله «نشانه‌شناسی اجتماعی رمان کولی کنار آتش با تکیه بر نظریه پی‌یر گیرو» (۱۴۰۰) از شهرام احمدی و مهسا ناجی. نویسندگان مؤلفه‌های هویت و آداب معاشرت را در این رمان بررسی کرده و دریافته‌اند که نویسنده رمان برای توصیف زندگی قبیله‌ای کولی‌ها و مشکلات و رنج‌های زنان، از نشانه‌شناسی اجتماعی استفاده کرده است.

از میان پژوهش‌های صورت گرفته درباره رمان دفاتر الوراق نیز موارد زیر قابل اشاره است:

مقاله «تحلیل زمان روایی در رمان دفاتر الوراق اثر جلال برجس براساس نظریه ژرار ژنت» (۱۴۰۲) اثر فاطمه شاه‌نظری و علی بشیری. نگارندگان در این مقاله سه مؤلفه موجود در نظریه زمان ژنت (نظم، تداوم و بسامد) را در رمان فوق مورد بررسی قرار داده‌اند.

مقاله «السرد البولیفونی فی رواية "دفاتر الوراق" لجلال برجس علی ضوء نظریه میخائیل باختین» (۲۰۲۳) اثر مجید صالح‌یک و مائده ظهیری عرب. در این پژوهش نویسندگان، پلی‌فونی یا چندصدایی در رمان دفاتر الوراق را مورد بررسی قرار داده و دریافته‌اند که رمان مذکور از تعدد شخصیتی، تعدد الگوهای آگاهی و تعدد ایدئولوژیک برخوردار است.

مقاله «فاعلیة تأزیریة الحواس (السمع والبصر) فی رواية دفاتر الوراق للروائی جلال برجس» (۲۰۲۲) نوشته علی صیادانی و همکاران. نگارندگان، مکانیسم‌های حسی را با درنظر گرفتن همتایی حس بینایی و شنوایی در رمان دفاتر الوراق بررسی کرده و از این طریق پی برده‌اند که برجس در بیان آمیختگی میان تخیل و واقعیت در رویدادها موفق عمل کرده است.

مقاله «جمالیة الرؤیة فی رواية دفاتر الوراق للکاتب جلال برجس» (۲۰۲۲) اثر مصطفی کمالجو و همکاران. نویسندگان در این پژوهش مواردی همچون چندصدایی در رمان و نیز عناصر داستانی از جمله شخصیت، پیرنگ، زمان، مکان و... را به‌منظور نشان دادن مشکلات و بحران‌های موجود در جامعه نویسنده بررسی کرده‌اند.

از آنجاکه از طریق نشانه‌شناسی اجتماعی می‌توان به دغدغه‌های نویسنده درباره جامعه پی برد، بنابراین بررسی نشانه‌های اجتماعی در رمان دفاتر الوراق به‌عنوان رمان اجتماعی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. نشانه‌شناسی

نشانه‌شناسی علمی است که در پی شناخت انواع نشانه‌های موجود در متون و گفتمان‌های مختلف است. ناقدان معتقدند نشانه‌شناسی برابرنهاده سیمپولوژی از کلمه یونانی semeion به معنی نشانه و logos به معنی خطاب گرفته شده، لذا کلمه semiology به مفهوم نشانه‌شناسی است، همان‌گونه که در زبان عربی «السيمانية» یا «علم الاشارات» نام‌گذاری شده است (برکات و همکاران، ۲۰۰۴م، ص ۳۳۶).

این علم توسط فردینان دوسوسور طراحی شد. در منابع آمده است: پیش از آنکه «سوسور» اصطلاح نشانه‌شناسی را مطرح کند، در حدود صد سال پیش، فیلسوف پراگماتیست امریکایی، «چارلز سندرس پیرس» اصطلاح semiosis را برای دانش نشانه‌شناسی استفاده کرد (علوی مقدم، ۱۳۷۷ه.ش، ص ۱۸۱). با توجه به تعریفی که از نشانه ارائه شده است: نشانه بر معنایی غایی دلالت می‌کند که در متن حضور ندارد و یک چیز دیگر به وسیله آن معرفی می‌شود هرچند گاهی ارتباط معنایی بین لفظ و معنا وجود ندارد؛ اما در هر جامعه براساس قراردادهای وضعی، هر لفظ نشان‌دهنده معنایی است. در نشانه‌شناسی، مفهومی فراواژگانی را باید کاوید و این امر از رازهای پیچیدگی دانش نشانه‌شناسی است (طاهری‌نیا و حیدری، ۱۳۹۳ه.ش، ص ۴۷)؛ بنابراین نشانه‌شناسی به بررسی نشانه‌ها برای درک معانی و اندیشه‌های نهفته در متون می‌پردازد.

۲-۲. نشانه‌شناسی اجتماعی پی‌یر گیرو

بنابر نظریه نشانه‌شناسی اجتماعی گیرو، نشانه‌ها و رمزگان‌های اجتماعی از انسان‌ها، گروه‌ها و روابط میان آن‌ها سخن می‌گویند. بر این اساس، انسان هم حامل نشانه است و هم جوهر آن؛ به عبارتی انسان هم دال است و هم مدلول. درواقع، او یک نشانه و یک قرارداد است و زندگی اجتماعی همچون بازی است که انسان در آن ایفای نقش می‌کند (گیرو، ۱۳۸۰ه.ش، ص ۱۱۶). به بیانی واضح‌تر، نشانه‌شناسی اجتماعی بر چگونگی به‌کارگیری منابع نشانه‌شناختی ازجانب مردم به شیوه‌ها و درجه‌های متفاوت در بافت فعالیت‌ها و نهادهای اجتماعی خاص متمرکز می‌شود. چنین منابع نشانه‌شناختی، شامل روش‌های

ارتباطی صریحی نظیر زبان، ایما و اشاره، تصویرها، موسیقی و نیز روش‌های کمتر بدیهی‌ای نظیر غذا، پوشاک و اشیای روزمره می‌شود. تمامی این‌ها حاصل ارزش‌های فرهنگی و دلالتی هستند (لیوون، ۱۳۹۵ه.ش، ص ۱۵).

ازسوی دیگر، در دیدگاه نشانه‌شناسی اجتماعی به مطالعه زبان، متن همچون واحدی معنایی تلقی می‌شود که فقط از جمله تشکیل نشده؛ بلکه در قالب جمله‌های زبان رمزگذاری می‌شود (Halliday, ۱۹۷۸: ۱۳۶). زبان از نظر گیرو دارای کارکردهای متعددی است و بازنمود و تعریف آن در موقعیت زبانی، موضوع مورد بحث در دانش نشانه‌شناسی است (صیادانی و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۷۰). گیرو بر این باور است که نشانه‌شناسی اجتماعی نشانه‌ای است مبتنی بر «مشارکت». فرد به وسیله همین نشانه است که هویت خود و تعلق خود به گروه را آشکار ساخته و آن را نهادینه می‌کند (گیرو، ۱۳۸۰ه.ش، ص ۱۱۶). درواقع نشانه‌شناسی اجتماعی یکی از رویکردهای نگرشی به معناست که به فرایند معناپردازی در بستر اجتماعی و فرهنگ تأکید دارد (ساسانی، ۱۳۸۹ه.ش، ص ۸). به گفته گیرو، موقعیت افراد و گروه‌ها در دل یک اجتماع باید در یک چارچوب نشانه‌ای بیان شود. نشانه‌ها و شاخص‌ها همین نقش را بر عهده دارند و بیانگر تعلق شخص به یک مقوله اجتماعی هستند (گیرو، ۱۳۸۰ه.ش، ص ۱۱۵-۱۱۶). بدین مفهوم که نشانه‌شناسی اجتماعی به‌طور مستقیم با مسائل اجتماعی و فرهنگی یک ملت در ارتباط است. در همین راستا آثار ادبی، منعکس‌کننده چالش‌های جامعه نویسندگان هستند؛ چالش‌هایی که با به‌کارگیری یک نظام نشان‌ای، می‌توان آن‌ها را تبیین کرد.

پی‌یر گیرو نشانه‌های اجتماعی را به دو دسته نشانه‌های هویت و نشانه‌های آداب معاشرت تقسیم می‌کند:

در نظریه گیرو «نشان‌ها» و «شاخص‌ها» نشانه‌های تعلق فرد به یک گروه اجتماعی یا اقتصادی هستند؛ نشانه‌هایی که سازمان‌بندی جامعه و روابط میان افراد و گروه‌ها را به نمایش می‌گذارند (همان، ص ۱۱۷). هویت شامل ویژگی‌هایی است که یک فرد را از دیگران متمایز می‌کند و از آنجا که هویت هر کس در جامعه شکل می‌گیرد، بنابراین هویت، یک پدیده اجتماعی است.

گیرو نشانه‌های هویت را شامل آرم‌ها، پرچم‌ها، توت‌ها، یونیفورم، نشان‌ها و مدال‌ها، خال‌کوبی‌ها، آرایش‌ها، مدل‌های مو، نام‌ها و القاب، شاخص‌ها، مکان و علائم تجاری می‌داند (همان، ص ۱۱۷-۱۲۰).

بی‌یر گپرو بر این باور است که نشانه‌های هویتی بیانگر تعلق شخص به یک گروه یا انتساب او به یک کارکرد است؛ اما انسان‌ها با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند و از «نشان‌ها» و «شاخص‌ها» به‌عنوان راهی برای شناساندن خود به دیگران استفاده می‌کنند؛ اما این روابط پایدار با روابط گذرای خاصی همراه می‌شوند که به تناسب افراد و موقعیت‌های گوناگون تغییر می‌کنند (همان: ص ۱۲۰). نشانه‌های آداب معاشرت در نظریهٔ گپرو عبارتست از: لحن کلام، سلام و خداحافظی، فرمول‌های آداب معاشرت، توهین، اطوار پژوهی، آماده‌سازی و سرو خوراک، هدایا و غیره (همان، ص ۱۲۱-۱۲۵).

۲-۳. تحلیل نشانه‌شناختی اجتماعی رمان دفاتر الوراق

با توجه به ماهیت اجتماعی رمان دفاتر الوراق و وجود نشانه‌های متنوع اجتماعی در آن، به بررسی این نشانه‌ها در رمان مذکور می‌پردازیم:

۲-۳-۱. نشانه‌های هویت

شناخت هویت افراد و گروه‌های مختلف، از شرط‌های مهم زندگی اجتماعی است. این شناخت از طریق نشان‌ها و شاخص‌های خاصی صورت می‌پذیرد. نشانه‌های هویت از جمله همین شاخص‌ها هستند که روابط میان افراد و گروه‌ها را ترسیم می‌کنند (همان، ص ۱۱۷).

الف. نام‌ها و القاب

نام‌ها و القاب را می‌توان جزء مهم‌ترین نشانه‌های هویت به شمار آورد. نام‌ها و القاب، ساده‌ترین و عمومی‌ترین نشانه‌های هویت‌اند. اصولاً نام‌ها و القاب، انگیخته‌اند و تعلق شخص به یک خانواده یا کلان، یک شغل یا یک مقولهٔ جسمی را نشان می‌زنند (همان، ص ۱۱۸).

برجس در رمان دفاتر الوراق نام‌هایی را برگزیده که متناسب با شخصیت افراد است. ابراهیم از جمله نام‌هایی است که ارتباط آن با شخصیتش به‌وضوح نمایان است.

ابراهیم، نام قهرمان داستان است. این نام مورد قبول تمام ادیان و فرقه‌هاست (کمالجو و همکاران، ۲۰۲۲م: ص ۲۴۶). «ابراهیم» به معنی پدر عالی‌مقام یا پدر جماعت زیاد آورده شده است (انصاری و شرکت افتخار، ۱۳۹۴ه.ش، ص ۲۸). در این رمان، نمونهٔ زیر بیانگر ارتباط مفهوم اسم ابراهیم با شخصیت او و به‌عبارتی، نشانه‌شناسی نام اوست:

«رغم أنك صامت فی معظم الأحيان إلا أتنی شعرت بأبوتک التی تمثیها طوال سنین

الملجأ؛ لهذا لن أتوانی عن لقاءک مهما حدث» (برجس، ۲۰۲۰م، ص ۲۳۵).

در نمونه فوق، لیلی (یکی از نوجوانان بی‌خانمان) ابراهیم را خطاب قرار داده و او را همچون پدر برای خود می‌داند. با دقت در این نمونه و نیز عملکرد ابراهیم در جاهای دیگر رمان درمی‌یابیم که این نام، نشان‌دهنده هویت صاحب خود است. طبق آنچه در رمان آمده: او تنها دارایی خود را برای خرید لباس و غذای نوجوانان بی‌سرپرست صرف می‌کند (همان، ص ۱۹۷-۱۹۸)، در شرایط سخت برای لیلی دارو تهیه می‌کند (همان، ص ۱۷۳-۱۷۴). وی حتی برای رفاه و آسایش آن‌ها دست به دزدی می‌زند و خودش را گرفتار می‌کند (همان، ص ۲۷۸). بنابر موارد فوق، مفهوم نام ابراهیم (پدر جماعت زیاد) در شخصیت قهرمان داستان متجلی شده است.

ناردا دختری است که ابراهیم او را در کنار دریا در شهر عقبه می‌بیند و به او علاقه‌مند می‌شود؛ اما از نامش جز N که حرف اول اسم اوست، چیزی نمی‌داند و مدت‌ها با همین یک نشانه دنبال او می‌گردد. درباره مفهوم اسم ناردا چنین آمده است: ناردا اسمی یونانی است به معنی خوشبو و معطر. این نام در کشورهای عربی رواج ندارد. صاحب نام ناردا دارای شخصیتی ظریف، زنانه و زیرک است که به شیک‌پوشی و زیبایی اهمیت می‌دهد. نمونه زیر در رمان، به اسم ناردا اشاره دارد:

«اول شيء فعلائه لأكوني أنا هو أني غيّرْتُ اسمي، لم أحب اسمي القديم؛ إذ كان يذكّرني بالوجع كما يتذكّر مواطنٌ مخلفات حاكمٍ بآئد. قلتُ للقاضي في جلسة الرد على طلبي بتغيير الاسم إن القديم يفزعني وأنا امرأة جاء وقتها الذي تمام فيه بسكينة..... غيّرْتُ اسمي وطريقتي في ارتداء الملابس..... اخترتُ ما أريد و نسيتُ تلك الفتاة التي تمشي مطأنة الرأس....» (برجس، ۲۰۲۰م، ص ۱۲۲-۱۲۳).

ناردا به دلیل سختگیری‌های شدید پدر و برادرش، پس از مرگ آن‌ها شخصیت خود را تغییر می‌دهد و آزادانه زندگی می‌کند. اولین اقدام وی نیز تغییر نام است. نمونه داستانی فوق نشان می‌دهد که اسم «ناردا» با هویت این شخصیت داستانی کاملاً تناسب دارد؛ زیرا اولاً به منظور فرار از گذشته، علاوه بر عدم ذکر نام پیشین خود، نامی را برمی‌گزیند که در کشورهای عربی کمتر شناخته شده است. ثانیاً با زیرکی و جسارت، تغییرات اساسی در سبک زندگی خود ایجاد می‌کند؛ تغییراتی که نشان از احیای جذابیت زنانه‌اش نیز دارد.

ب. مکان

تقسیم شهرها به محله‌ها و خیابان‌ها متضمن یک نظام دلالتی است. در بسیاری از فرهنگ‌ها، محله‌ها با عناوینی که بر خود دارند، کاست‌ها یا گروه‌های شغلی را تحت عناوینی چون راسته تراش کارها، محله نساج‌ها و غیره گروه‌بندی می‌کنند (گیرو، ۱۳۸۰ه.ش، ص ۱۴۹)؛ درحالی‌که بین شخصیت‌های داستان و مکان آن‌ها نیز ارتباط معنایی وجود دارد به‌طوری‌که افراد در مکان‌هایی متناسب با تیپ شخصیتی خود زندگی می‌کنند (فاولر، ۱۳۸۷ه.ش، ص ۶۱).

مکان‌ها از جمله نشانه‌هایی هستند که نویسندگان در ترسیم اختلاف طبقاتی به کار می‌برند. نمونه زیر یکی از مکان‌های فقیرنشین جامعه را نشان می‌دهد که لیلی نیز برای فرار از تنهایی به آنجا می‌پیوندد و از آن مکان با عنوان «بیت مهجور» (برجس، ۲۰۲۰م، ص ۶۳) یا «خانه متروکه» نام می‌برد.

«تذکرتُ أَنْ أَسْمَاءَ أَخْبَرْتَنِي عَنْ بَيْتٍ مَهْجُورٍ يَحْتَمِي بِهِ عِدَدٌ مِمَّنْ كَانُوا نَزَلَاءَ فِي الْمَلْجَأِ، يَقَعُ قَرَبَ شَارِعٍ يَهْطُ مِنَ الدَّوَارِ الثَّالِثِ نَحْوَ وَسْطِ الْبَلَدِ؛ مِنْهُمْ مَنْ يَمْكُثُ بِلَا عَمَلٍ...» (همان).

در این نمونه، با به‌کارگیری مکان به‌عنوان یک نشانه اجتماعی، وضعیت نوجوانان طبقه فقیر را تبیین نموده است؛ نوجوانانی که می‌توان آن‌ها را «شخصیات مهمشه» (صالح‌بک و ظهیری‌عرب، ۲۰۲۳م، ص ۱۶) یا افراد «به حاشیه رانده‌شده» نامید. خانه متروکه در خیابانی منتهی به مرکز شهر، این نوجوانان بدون خانواده و بی‌بضاعت را در خود جای داده است. اگرچه این خانه در حوالی مرکز شهر قرار دارد، اما هویت آن با هویت ساکنانش تناسب دارد؛ ساکنانی که مسیر بی‌خانمانی و پرورشگاه را طی نموده و در ادامه به این مکان (خانه متروکه) رسیده‌اند.

نمونه بعدی، گواه تقابل فقیر و غنی از نظر نشانه‌شناسی اجتماعی مکان است که به‌خوبی توانسته اختلاف مکانی دو گروه را نشان دهد.

ابراهیم که خود در منطقه پایین شهر زندگی می‌کند، در پی یافتن آدرس یک روانشناس به منطقه‌ای دیگر از امان وارد می‌شود و تفاوت دو قسمت از شهر را به‌خوبی حس می‌کند:

«بَقِيَتِ السَّيَارَةُ تَكَابِدُ الزَّحَامَ إِلَى أَنْ غَادَرْتُ وَسْطَ الْبَلَدِ، حَيْثُ الْإِتْقَالُ الْمَفَاجِئُ مِنَ عَالَمٍ إِلَى آخَرٍ، وَحَيْثُ كُلُّ شَيْءٍ مُخْتَلَفٌ كَأَنَّهُمَا مَكَانَيْنِ أُلْصَقَا عَنُودَ بَعْضُهُمَا: فَالشُّوَارِعُ نَظِيفَةٌ، وَالْبَنَائِيَّاتُ فَخْمَةٌ شُيِّدَ كَثِيرٌ مِنْهَا مِنَ الْحَجَرِ، وَوُجُوهُ الْمَارَةِ هَادِئَةٌ، وَ

السيارات فارهة، والمطاعم فخمة ذات واجهات زجاجية أنيقة. كل شيء لا يشبه الشق الآخر من عمان حتى الأشجار خضراء وليست كالحلة» (همان، ص ۳۴).

در این نمونه داستانی، توصیف منطقه بالای شهر و مکان‌های متنوع موجود در آن همچون ساختمان‌های مجلل، رستوران‌های فاخر و غیره به همراه مقایسه کلی آن‌ها با مناطق پایین شهر، درواقع تبیین شاخص‌هایی است که نشان از هویت اجتماعی قشر مرفه و طبقه فرودست دارد. تفاوت شاخص‌های هویت مکان در دو منطقه از شهر امان تا جایی است که قهرمان داستان، آن را انتقال ناگهانی به جهانی دیگر می‌داند.

ج. گروه شغلی

یکی از نشانه‌های هویت، شغل است که گیرو از آن با عنوان «گروه شغلی» نام می‌برد (گیرو، ۱۳۸۰: ۱۱۸). حیات انسان در جامعه با کار عجین شده است. کار انسان به صورت یک امر اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، ارزشی و روانشناختی جلوه‌گر است. هدف از کار و اشتغال، کسب درآمد درجهت ارضای نیازهای انسانی است (رضی، ۱۳۸۱ه.ش، ص ۳۲).

برجس بر نشانه شغل، تأکید بسیاری دارد به طوری که نام رمان را براساس شغل شخصیت اول داستان انتخاب کرده است (دفاتر الوراق: یادداشت‌های کتاب‌فروش). در این داستان، شغل افراد در ترسیم طبقه اجتماعی آنان نقش ویژه‌ای دارد. در قسمتی از داستان، نویسنده به معرفی شغل ایاد نبیل به عنوان شخصیتی از طبقات بالای جامعه می‌پردازد:

-ایاد نبیل يتصرف كمسؤول سياسي مهم يخشي على الوطن، تُشير صفحته إلى أنه يمتلك شركة ضخمة للمستلزمات الطبية، ومصنع دواء، وعدداً من الوكالات العالمية (برجس، ۲۰۲۰م، ص ۷۴).

با مقایسه شغل‌های موجود در این رمان، می‌توان دریافت شغل‌های مهم در این جامعه در اختیار اشراف است که به راحتی در زندگی افراد فرودست تأثیر می‌گذارند همان‌طور که نبیل به عنوان یک مسئول سیاسی، کیوسک روزنامه‌فروشی را از ابراهیم گرفت و او را روانه خیابان کرد. در جایی دیگر از داستان، برجس شغل افراد فقیر را همچون یک نشانه اجتماعی جهت تعیین طبقه آنان به کار می‌گیرد:

-فيهم من يتسول، وفيهم من يبيع أشياء بسيطة على الإشارات الضوئية، ومنهم من هو بلاعمل (همان، ص ۱۹۹).

در نمونه فوق، افراد ساکن در خانه متروکه که همگی بعد از پرورشگاه در آنجا جمع شده‌اند، با گدایی و دستفروشی زندگی خود را سپری می‌کنند و این سرنوشتی است که بی‌خانمان بودن و عدم برخورداری از خانواده برای آنان رقم زده است. در دو نمونه بالا نویسنده می‌خواهد دو طبقه اجتماعی متضاد با شغل‌های کاملاً متفاوت را مقابل یکدیگر قرار دهد.

د. خوراک

بنابر نظر گیرو، خوراک نیز یکی از شیوه‌های مهم تعیین هویت گروه‌ها و آداب رفتار است. به گفته وی، خوراک در چنبره تابوها گرفتار است. آماده‌سازی و سرو غذا نیز برپایه نظامی از قراردادهای محدودکننده استوار است (گیرو، ۱۳۸۰ ه.ش، ص ۱۲۵)؛ از این سخن گیرو چنین استنباط می‌شود که نوع خوراک جزء نشانه‌های هویت به‌شمار می‌رود درحالی‌که نوع آماده‌سازی، نوع سرو خوراک و نیز آداب خوردن و نوشیدن، بخشی از آداب معاشرت است. نمونه‌های متعددی از نوع خوراک به‌عنوان نشانه هویت در رمان حاضر دیده می‌شود. در قسمتی از رمان، ابراهیم که به‌دلیل مشکلاتی همچون از دست دادن خانواده و شغل خویش قصد خودکشی دارد، یکباره تصمیم می‌گیرد به رستوران رفته و روز آخر زندگی را با خوشی سپری کند. او در رستوران با این صحنه مواجه می‌شود:

«رأيت رجلاً بملابس أنيقة يجلسون إلى الطاولات ونساءً بلباس صيفي أعلن عن أنوثتهن الصارخة. ثمة طاولة يجلس إليها ثلاثة رجال وامرأتان يشربون شيئاً عرفته في مابعد أنه نبیض أبيض ويتناولون طعاماً لم أعتد إلى نوعيته» (برجس، ۲۰۲۰م، ص ۷۳).

در این نمونه، برجس برای تبیین تمایز طبقاتی جامعه اردن، به نوع غذا و نوشیدنی افراد اشاره کرده است؛ شراب سفید و خوراک خاصی که یک نشانه هویت برای طبقه مرفه است و افراد طبقه پایین حتی نام آن را هم نمی‌دانند؛ زیرا طبق آنچه در جاهای دیگر رمان ذکر شده است، آن‌ها در موارد متعددی نان خشکیده‌ای می‌خورند که آب بر روی آن پاشیده‌اند (همان، ص ۲۰۳). بنابراین نوع خوراک، نشانه مهم هویتی برای افراد جامعه است.

هـ یونیفرم (لباس‌های خاص گروه)

آشکارترین نشانه فرهنگی هر جامعه‌ای «لباس و پوشش» است که نظام نشانه‌ای مربوط به خود را دارد. «از کارکردهای اجتماعی پوشش، هویت‌بخشی آن است؛ نوع پوشش نشان‌دهنده سنت‌ها، ارزش‌ها و

باورهای هر جامعه است» (نوری، ۱۳۸۱ ه.ش، ص ۱۳۲). براساس نظریه گیرو، یونیفرم از یک سو دلالت صریح به درجه و کار یک شخص و از سوی دیگر دلالت ضمنی بر اعتبار و اقتدار همراه با آن‌ها دارد (گیرو، ۱۳۸۰ ه.ش، ص ۴۷). یونیفرم نشانه یک گروه است و این گروه می‌تواند گونه‌های متفاوتی همچون گروه‌های اجتماعی، سازمانی، شغلی، فرهنگی و قومی داشته باشد. گروه اجتماعی، مواردی چون اشرافیت، بورژوازی، عوام و... را شامل می‌شود (همان، ص ۱۱۸). با دقت در سخن گیرو درمی‌یابیم که نوع پوشش گروه‌های اجتماعی در هر جامعه، نشان‌دهنده طبقه اجتماعی افراد نیز است. در رمان «دفاتر الوراق» لباس افراد به‌عنوان بخشی از نشانه‌های هویت آنان مورد توجه نویسنده قرار گرفته است:

زمانی که ابراهیم خودش را برای خودکشی آماده می‌کند و از طرفی می‌خواهد باقیمانده زندگی خود را به بهترین شکل سپری کند، تصمیم می‌گیرد لباس‌های نو بخرد. ابراهیم با لباس‌های جدید در تاکسی می‌نشیند و راننده او را فردی ثروتمند می‌پندارد:

ضحک و هویتناول أُجرته منی، ثم تنهَد عمیقاً: ربما لایعنیک الأمر فهیشک تدلّ علی
آنک ابنُ نعمة (برجس، ۲۰۲۰ م، ص ۲۵۲).

راننده تاکسی با مشاهده ظاهر ابراهیم، او را فردی غنی می‌بیند درحالی که ابراهیم آخرین دارایی خود را برای چند روز پایانی زندگی‌اش هزینه کرده است. او هیچ‌گاه فرد ثروتمندی نبوده است؛ حتی در کودکی هم لباس‌های نو نداشته است. نمونه فوق بیانگر این نکته است که لباس به‌عنوان نشانه مهم، جایگاه و هویت اجتماعی افراد را در دیدگاه مردم جامعه تغییر می‌دهد.

در بخش دیگری از داستان، یونیفرم گروه شغلی مورد توجه قرار گرفته است: «مشی الشموسی نحو رجل یرتدی بذله سفاری تمیلُ الی اللون الزیتی، له صلعة حمراء ملساء و عینان جاحظتان بانثا خلال زجاج نظّارته السمیک، یمسکُ بیده عصا دفلی متوسطة الطول» (همان، ص ۱۵۴).

نوع پوشش شخصیت‌ها به‌عنوان یک عمل اجتماعی، فرایندی معنادار و نمادین است که در درک نشانه‌ها و فهم معانی آن‌ها به ما کمک می‌کند (جوادی یگانه و کشفی، ۱۳۸۶ ه.ش، ص ۶۲). در نمونه فوق، کت و شلوار به همراه عینک و چوبدستی بیانگر پوشش خاص یک معلم مدرسه است و درواقع هویت اجتماعی او را نشان می‌دهد.

و. دین

براساس نظریه گپرو، به لحاظ ریشه شناختی religti (مذهب) نوعی پیوستگی است؛ پیوستگی که از سویی میان مؤمنانی که یک ایمان مشترک دارند برقرار می شود و از سویی دیگر میان گروه و خدا (گپرو، ۱۳۸۰ه.ش، ص ۱۲۸). می توان دین را اولین منبع هویت بخشی جامعه برشمرد. در میان عناصری که هویت یک جامعه را از جامعه ای دیگر متمایز می کنند، دین یکی از مهم ترین عناصر است (منصورنژاد، ۱۳۸۵ه.ش، ص ۳۱). اعمال دینی، تجلی عقاید و هویت دینی است (طالبان، ۱۳۸۸ه.ش، ص ۳۷). نویسنده رمان حاضر، نسبت به دین بی تفاوت نبوده به گونه ای که یکی از نمونه های تبلور دین در این رمان، برپایی نماز است. پدر ناردا تحت تأثیر مشکلی که برای یکی از دختران شهر به وجود آمده بود، به زنان دیدگاه منفی پیدا کرد و رفتار وی با دختر و همسرش تغییر یافت و تعصبات مذهبی اش شدت گرفت.

ذاتِ یومِ عادِ اُبی و علی وجهه علاماتُ تجَهَّم واضحه؛ إذ کُنّا نتابع مسلسلاً رومنسباً
فی صالة الجلوس، کان ذلک بعد صلاة العشاء، خلَعَ حذاءه و جلس مسنداً بدَنه
للحائط، و التفتَ إلی أُمّی: هل صَلَّیْتُمْ؟ قالت وَهی تتابع مشهداً مشوّقاً فی
المسلسل: بعد قليل سنصلّی. ارتفعت حدّة صوته: هذا لایجوز، لایجوز.....والدي
أزال أسلاك التلفاز و حملّه ثم ألقاه عبر نافذة البيت و شتمَ صانعه (برجس، ۲۰۲۰م، ص ۹۸).

نشانه های موجود در این جملات، دال بر افراط در دین از جانب پدر ناردا است. نوع برخورد وی با همسر و دختر خود، نشان دهنده سختگیری او در انجام فرایض دینی و رفتار تعصب آمیز و ناشایست وی با زنان است.

در جوامع صنعتی، اعضای طبقه بالا دوست دارند سمت های رهبری را در دست داشته باشند و بیشتر به جنبه های ظاهری دین علاقه مندند (کوئن، ۱۳۷۹ه.ش، ص ۱۸۴). نمونه زیر از جمله مواردی است که به دینداری تظاهری افراد اشاره دارد. ایاد نبیل ادعای دینداری می کند؛ اما در پایان داستان مشخص می شود فروشگاه ای که وی به جای کیوسک روزنامه فروشی ابراهیم برپا کرده بود، به دلیل فروش مواد مخدر پلمپ می شود:

تُشير صفحته إلی أنّه يمتلك شركة ضخمة للمستلزمات الطيبة و مصنع دواء، و عدداً
من الوكالات العالمية، له كثير من الصُور و الفيديوها حول أنشطته الخيرية، يمسك

في معظم صوره بسبحة، و تلوح في صورتين له، واحدة في مكتبه و أخرى في بيته،
لوحتان منقوشة عليهما آيات من القرآن الكريم (برجس، ۲۰۲۰م، ص ۷۴).

بسیاری از افراد ممکن است خود را به ظواهر دینی بیارایند تا بتوانند از حقوق شهروندی و مزایای اجتماعی و اقتصادی که ممکن است در نتیجه این آراستگی به ظواهر دینی نصیب آنها شود، برخوردار شوند (انواری، ۱۳۹۷ه.ش، ص ۱۲۵). حرص و طمع ثروتمندان به لذات دنیوی و به-دست آوردن جایگاه اجتماعی، گاهی آنها را وادار به تظاهر در دین‌داری می‌کند. این عملکرد یک نشانه هویتی در چنین افرادی است. آنها برای پیشبرد اهداف خود و برای جلب اعتماد مردم، خود را شخصیتی مذهبی نشان می‌دهند. ریاکاری و تظاهر به دینداری در رفتار ایاد نبیل به عنوان یک مقام سیاسی، در واقع پوشش و نقابی است که از آن برای رسیدن به اهداف خود سود می‌برد.

۲-۳-۲. نشانه‌های آداب معاشرت

افراد جامعه ناگزیرند از طرق گوناگون باهم ارتباط برقرار کنند. «انسان، موجودی اجتماعی است و اجتماعی بودن او نیز مقتضی این است که روابط خود را با دیگری بشناسد و سامان دهد» (احمدی و ناجی، ۱۴۰۰ه.ش، ص ۲۰). برقراری ارتباط می‌تواند کلامی یا غیرکلامی باشد. طبق نظر گیرو، انسان‌ها در راستای برقراری ارتباط با یکدیگر، از نشان‌ها و شاخص‌ها به عنوان راهی برای شناساندن خود به دیگران استفاده می‌کنند؛ اما این روابط پایدار، با روابط گذرای خاصی همراه می‌شوند که به تناسب افراد و موقعیت‌های گوناگون تغییر می‌کنند؛ لذا ویژگی‌های بدنی و ایما و اشاره‌ها نیز جزء نشانه‌های آداب معاشرت به شمار می‌روند (گیرو، ۱۳۸۰ه.ش، ص ۱۲۰-۱۲۱).

الف. توهین

«توهین» صورت منفی سلام و خداحافظی و نشانه‌ای مبتنی بر دشمنی است. توهین‌ها با این‌که انواع بسیار زیادی دارند، اما قراردادی هستند (گیرو، ۱۳۸۰ه.ش، ص ۱۲۱).

توهین یکی از مؤلفه‌های آداب معاشرت است و نوع روابط افراد را نشان می‌دهد. توهین اغلب در مواقعی به کار می‌رود که افراد خود برترین نسبت به افراد فرودست به دیده تحقیر می‌نگرند.

در نمونه‌ای از داستان، لیلی بلافاصله بعد از خروج از پرورشگاه با راننده تاکسی برخورد می‌کند که قصد تعرض به او را دارد و از آن‌جاکه می‌داند لیلی پرورشگاهی است، انتظار دارد که مطابق میل او رفتار کند و زمانی که لیلی مقاومت می‌کند، با لحنی توهین‌آمیز به او می‌گوید:

تبیعین الشرف علیّ یا بنت الحرام؟ (برجس، ۲۰۲۰م، ص ۲۰).

لیلی و سایر افراد پرورشگاهی به این اهانت‌ها عادت دارند و حس حقارت ناشی از آن، سبب می‌شود به پدر و مادر خود احساس تنفر پیدا کنند. «حرامزاده» لقبی توهین‌آمیز است که به دلیل زندگی در پرورشگاه، با آن خطاب می‌شوند. نمونه زیر نیز از مواردی است که در زمره آداب معاشرت و از نوع توهین قرار می‌گیرد:

شموسی و دیگر مردان عرب در روستا به زن، دیدگاه خوبی ندارند. آن‌ها توجه ویژه‌ای به پسران خود دارند. شموسی برای تشویق پسرانش به سحرخیزی، خواب را مخصوص زنان می‌داند و مردی را که سحرخیز نباشد، همتای زنان و خاک‌برسر خطاب می‌کند تا این توصیف او، تحقیر و توهینی نسبت به زنان باشد.

فی صباح اليوم التالي استفاق جادالله علی صوت والده ینادی: النوم للنساء وللرجال الهلایم (همان، ص ۱۵۹). طبق آنچه در منابع آمده است، مسئله تحقیر زنان، ریشه در دوره جاهلیت دارد؛ چراکه در آن دوران، مواردی مانند تعدد زوجات، طلاق دادن زن، عدم استقلال و آزادی زن و عدم برخورداری وی از هویت مستقل، رواج داشته است (پیرمادیان و همکاران، ۱۳۹۴ه.ش، ص ۵۶-۵۷). نحوه نگرش شموسی به زن نیز گواه این موضوع است؛ این در حالی است که زنان در شهر و روستا پایه‌پای مردان کار می‌کنند؛ اما تلاش‌های آنان نادیده گرفته می‌شود.

ب. نشانه‌های اطواری (غیرکلامی)

«اطوارپژوهی» به معنای مطالعه حرکات، عبارتست از تحلیل حالت‌های چهره، ایما و اشاره و رقص. ایما و اشاره و حالت‌های چهره مانند آهنگ کلام و لحن، کمک‌کارهای زبان هستند (گیرو، ۱۳۸۰ه.ش، ص ۱۲۱).

تعامل غیرکلامی، رفتاری است که براساس آن می‌توان پیام‌های احساسی و اندیشه‌های درونی را با مخاطب درمیان گذاشت. در این رمان، ارتباطات غیرکلامی گوناگونی بازتاب یافته و حالت‌های چهره‌ها، پیام‌های مختلفی را بیان می‌کنند که غالباً نشان‌دهنده خشم، ترس یا تعجب است.

مدرسه‌ای که جادالله در آن درس می‌خواند، دانش‌آموزانی داشت که از شهر می‌آمدند و سر و وضع مناسبی داشتند و در مقابل، دانش‌آموزان روستایی با لباس‌های نامناسب و وصله‌دار در کلاس حاضر می‌شدند. آن‌ها از دیدن همکلاسی‌های شاداب و مرتب خود متعجب شده بودند:

عیونهم ساهمة مندهشة غير قادرة على فهم ما يحدث حولهم. لهم حركات سريعة، و التفاتات خاطفة كأنهم يتوقعون تهديداً (برجس، ۲۰۲۰م، ص ۱۵۴).

در این نمونه، تعجب و حیرت‌زدگی که از نشانه‌های اطواری (غیرکلامی) است، در چشم‌ها و چهره دانش‌آموزان روستایی به‌وضوح دیده می‌شود. آن‌ها از دیدن همکلاسی‌های شهری خود که مرتب و شاداب در کلاس حاضر شده‌بودند، به‌شدت متحیر شدند؛ زیرا تفاوت فاحشی میان خود و آنان مشاهده می‌کردند و نسبت به این امر، احساس ناخوشایندی داشتند که در حالت چهره‌شان کاملاً هویدا بود.

در نمونه‌ای دیگر، راننده تاکسی که زندگی سختی را می‌گذراند و به‌خاطر مشکلات و بدهی‌هایش امیدی به آینده ندارد، هنگام درددل کردن با ابراهیم، یک‌باره غم و اندوه در چشمانش نمایان می‌شود:

تلاشت الضحكة من وجهه و جاء مكانها حزنٌ فقد معه كثيرا من طاقته. نظر إلى و عينا ترمقاني بذبول واضح (همان، ص ۲۵۲).

تغییر ناگهانی چهره راننده و تبدیل خنده او به اندوه و افسردگی به‌عنوان یک نشانه غیرکلامی، بیانگر وضعیت نابسامان معیشتی اوست و سبب می‌شود مخاطب به عمق درد و رنجی که شخصیت داستان متحمل شده، پی ببرد.

۳. نتیجه

بررسی نشانه‌های اجتماعی پی‌یر گیرو در رمان «دفاتر الوراق» حاکی از آن است که جلال برجس برای بازتاب اوضاع جامعه خود، از نشانه‌هایی چون نام، شغل، مکان، خوراک، پوشاک، دین، لحن کلام، توهین و نشانه‌های اطواری بهره برده است. نمونه‌های بررسی‌شده در این پژوهش نشان می‌دهد:

در میان نشانه‌های هویت، نام‌ها به‌عنوان یک نشانه هویتی در رمان حاضر، متناسب با عملکرد و نقش شخصیت‌ها انتخاب شده‌اند و مفاهیمی را تداعی می‌کنند که نشانگر اوضاع نابسامان اجتماعی و اقتصادی جامعه نویسنده و بیانگر تلاش برخی از شخصیت‌ها برای بهتر شدن این اوضاع است. همچنین نویسنده «دفاتر الوراق» با ترسیم دو نوع مکان و مقایسه آن‌ها، در پی نشان دادن هویت اجتماعی قشر مرفه و طبقه فرودست و نابرابری در جامعه اردن است و میان هویت مکان‌های مطرح‌شده و هویت ساکنان آن‌ها، تناسب و هماهنگی برقرار کرده است. شغل شخصیت‌ها از نشانه‌های هویتی مورد تأکید نویسنده است. او حتی نام رمان را نیز براساس شغل شخصیت اول داستان انتخاب کرده است (دفاتر الوراق) و از طریق نشانه شغل، قصد دارد بی‌عدالتی در جامعه اردن را تبیین نموده و نشان دهد که شغل‌های برتر از آن افراد طبقه مرفه است. به عبارت دیگر، تأثیر متقابل شغل و جایگاه اجتماعی در این رمان به شکلی اثرگذار

ترسیم شده است. به تصویر کشیدن نوع غذا و خوراک طبقات بالا و پایین جامعه نیز با هدف بیان اختلاف چشمگیر و به عبارتی شکاف طبقاتی بین دو گروه فقیر و غنی بوده است. در این داستان، پوشش‌ها بیانگر هویت و طبقه اجتماعی اشخاص است و نویسنده با ترسیم نوع پوشش افراد می‌خواهد در مواردی فقر و غنای آنان در جامعه را به مخاطب القا کند و در مواردی نیز موقعیت شغلی و جایگاه اجتماعی آنان را روشن نماید. دین نیز به عنوان یک نشانه مهم هویت اجتماعی، در این رمان غالباً به دو صورت نمود یافته است: ۱. سختگیری و افراط در انجام فرایض دینی ۲. ریاکاری و دینداری تظاهری که افراد بانفوذ، از آن به عنوان نقابی جهت حفظ موقعیت اجتماعی خود بهره می‌برند.

درمورد نشانه‌های آداب معاشرت در رمان حاضر این نتیجه حاصل شد که نویسنده، لحن کلام و نشانه‌های اطواری شخصیت‌های داستانی را با شرایط اقتصادی و هویت اجتماعی آنان مرتبط می‌داند. به عنوان نمونه، لحن کلام و نشانه‌های غیرکلامی شخصیت در زمان توانگری و برخورداری از موقعیت اجتماعی، محترمانه و همراه با آرامش و اعتماد به نفس است و بالعکس در زمان فقر و نیازمندی، همراه با غم و اندوه، ترس و دلهره است. مورد خطاب واقع شدن زنان و دختران با لقب‌های توهین‌آمیز از جانب مردان، نشان می‌دهد که در جامعه نویسنده، توهین به زنان، بخشی از هویت اجتماعی جامعه سستی عرب‌ها و آداب معاشرت آنان است که ریشه در دوران جاهلیت دارد.

منابع

- احمد، نحلة. (۲۰۰۱م). علم اللغة النظامی: مدخل الى النظرية اللغوية عند هالیدی، ط ۴، الاسكندرية: ملتقى الفكر.
- برجس، جلال. (۲۰۲۰م). دفاتر الوراق، بیروت: المؤسسة العربية للدراسات والنشر.
- بركات، وائل؛ والآخرون. (۲۰۰۴م). اتجاهات نقدية حديثة و معاصرة. دمشق: جامعة دمشق.
- صالح بك، مجید؛ و مائده ظهري عرب. (۲۰۲۳م). «السرد البوليفوني في رواية 'دفاتر الوراق' لجلال برجس على ضوء نظرية ميخائيل باختين». مجلة إضاءات نقدية في الأدبين العربي و الفارسی. ع ۵۰. ص ۳۶-۹.
- كمالجو، مصطفی؛ حمیدرضا مشایخی، و نضال حسون. (۲۰۲۲م). «جمالية الرؤية في رواية دفاتر الوراق للكاتب جلال برجس». مجلة آداب الكوفة. ع ۵۴. ص ۲۶۲-۲۳۵.
- احمدی، بابک. (۱۳۸۳ه.ش). *از نشانه‌های تصویری تا متن*. تهران: مرکز.
- احمدی، شهرام؛ و سهیلا ناجی. (۱۴۰۰ه.ش)، «نشانه‌شناسی اجتماعی رمان کولی کنار آتش با تکیه بر نظریه پی‌یر گیرو». *پژوهشنامه نقد ادبی و بلاغت*. ش ۲۳. ص ۱ - ۲۶.
- انصاری، مرجان؛ و سولماز شرکت‌افتخار. (۱۳۹۴ه.ش). *فرهنگ نام سخن*. چ ۷، تهران: امیرکبیر.
- انواری، محمدرضا. (۱۳۹۷ه.ش). «عوامل ساختاری شکل‌گیری تظاهر در ایران»، *مجله اسلام و مطالعات اجتماعی*. ش ۱۲۰. ص ۱۱۸ - ۱۴۵.
- پیرمردیان، مصطفی؛ متین‌السادات اصلاحی، و مهشیدالسادات اصلاحی. (۱۳۹۴ه.ش). «مقایسه وضعیت زن در دوره جاهلیت و بعد از اسلام». *مجله تاریخ نو*. ش ۱۱، ص ۵۵ - ۸۰.
- جوادی یگانه، محمدرضا؛ و سیدعلی کشفی. (۱۳۸۶ه.ش). «نظام نشانه‌ها در پوشش». *مجله کتاب زنان*. ش ۳۸، ص ۶۲ - ۸۷.
- رضی، داوود. (۱۳۸۱ه.ش). «سنجش نگرش دانشجویان به آینده شغلی خود با توجه به عوامل اجتماعی و اقتصادی موثر بر آن در دانشگاه مازندران». *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان*. ش ۳۰ و ۳۱. ص ۲۹۵ - ۳۲۶.
- ساسانی، فرهاد. (۱۳۸۹ه.ش). *معناکاوی: به سوی نشانه‌شناسی اجتماعی*. تهران: علم.
- صیادانی، علی؛ پرویز احمدزاده هوچ، و عاطفه رحمانی. (۱۴۰۱ه.ش). «کاربست الگوی نشانه‌شناسی کارکردی، دلالتی و منطقی پی‌یر گیرو در تحلیل شعر بشری البستانی؛ مطالعه موردی قصیده قصیده العراق». *فصلنامه لسان مبین*. ش ۴۸، ص ۶۵ - ۸۳.

طالبان، محمدرضا. (۱۳۸۸ه.ش). «چارچوبی مفهومی برای پیمایش دینداری در ایران». *مجله اسلام و علوم اجتماعی*. ش ۲. ص ۷ - ۴۸.

طاهری‌نیا، علی‌باقر؛ و زهره حیدری. (۱۳۹۳ه.ش) «ساختار نشانه‌ای شخصیت حضرت مریم (علیها سلام) در قرآن کریم». *فصلنامه لسان مبین*. ش ۱۵. ص ۴۵ - ۶۴.

علوی‌مقدم، مهیار. (۱۳۷۷ه.ش). *نظریه‌های نقد ادبی معاصر*. تهران، سمت.

فاولر، راجر. (۱۳۸۷ه.ش). *زبان‌شناسی و رمان*. ترجمه محمد غفاری. چ ۱. تهران: نی.

فرنگی، سهیلا؛ و معصومه باستانی خشک بیجاری. (۱۳۹۳ه.ش). «نشانه‌شناسی اجتماعی رمان بیوتن». *نقد ادبی*. ش ۲۵. ص ۱۲۱ - ۱۵۱.

کوئن، بروس. (۱۳۷۹ه.ش). *درآمدی بر جامعه‌شناسی*. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: توتیا.

گیرو، پی‌یر. (۱۳۸۰ه.ش). *نشانه‌شناسی اجتماعی*. ترجمه محمد نبوی. تهران: آگاه.

منصورنژاد، محمد. (۱۳۸۵ه.ش). *دین و هویت*. تهران: تمدن ایرانی.

نوری، علیرضا. (۱۳۸۱ه.ش). «معیارهای اسلامی پوشش زنان و الگوی مصرف آن». *پژوهشنامه حقوق اسلامی*. ش ۸-۹. ص ۱۲۲ - ۱۲۹.

ون لیوون، تئو. (۱۳۹۵ه.ش). *آشنایی با نشانه‌شناسی اجتماعی*. ترجمه محسن نوبخت. تهران: نشر علمی.

Halliday, Michael. (1978). *Language as social semiotics*. Landan: Edward Arnold

قاموس المعانی و الأسماء (meaningnames.net)

References

Ahmad, Nahla. (2001). *Systemic Linguistics: An Introduction to Halliday's Linguistic Theory*. Alexandria: Multeqa Al-Fikr. 2nd ed. [In Arabic].

Barakat, Wael et al. (2004). *Modern and Contemporary Critical Trends*. Damascus: Damascus University Publications. [In Arabic].

Barjas, Jalal. (2020), *Dafatir a'l-Warraq*, Arab Foundation for Studies and Publishing. [In Arabic].

Kamaljo. Mostafa, Mashayekhi. Hamidreza and Hasun Nazal. (2022), *The Aesthetics of Vision in the Novel "The Papermaker's Notebooks" by Jalal Barjas*, Kufa Literature Magazine, No.54: pp. 235-262. [In Arabic].

Salehbak, Majid and Maedeh Zahriarab. (2023), *Polyphonic Narration in Jalal Barjas's Novel "Dafatir a'l-Warraq" in Light of Mikhail Bakhtin's Theory*, Journal of Critical Illuminations in Arabic and Persian Literature, No.50: pp. 36-9. [In Arabic].

- Ahmadi, Babak. (2004). From Visual Signs to Text. Tehran: Markaz. [In Persian].
- Ahmadi, Shahram and Naji, Mahsa. (2021), Social Semiotics of the Gypsy Novel by the Fire Based on Pierre Guiraud's Theory, Journal of Literary Criticism and Rhetoric, NO.23:pp.1-26. [In Persian].
- Alavi Moghaddam, Mahyar. (1998), Theories of Contemporary Literary Criticism, Tehran: Samt. [In Persian].
- Ansari, Marjan and Sherkat Eftekhari, Soheila. (2015), Farhang-e Nam Sokhan, 7th ed., Tehran: Amir Kabir. [In Persian].
- Anvari, Mohammadreza. (2010), Structural factors of the formation of demonstration in Iran, Journal of Islam and Social Studies, No. 120, pp. 118-145. [In Persian].
- Cohen, Bruce. (2000), An Introduction to Sociology, Translated by Mohsen Solati, Tehran: Totia. [In Persian].
- Farangi, Soheila and Bastani Khoshkeh Bijari, Masomeh. (2014), Social Semiotics of the Novel of Bioton, Literary Criticism, 25, 121-151. [In Persian].
- Fowler, Roger. (2008), Linguistics and the Novel, Translated by Mohammad Ghaffari, Vol. 1, Tehran: Ney. [In Persian].
- Guiraud, Pierre. (2001), Social Semiotics, Translated by Mohammad Nabavi, Tehran: Agah. [In Persian].
- Javadi Yeganeh, Mohammadreza and Kashfi, Seyed Ali. (2007), the system of signs in covering, Women's Book Magazine, No. 38, pp. 62-87. [In Persian].
- Mansournezhad, Mohammad. (2006). Religion and Identity. Tehran: Iranian civilization. [In Persian].
- Noori, Alireza. (2002), Islamic Criteria for Women's Dress and Its Consumption Pattern, Andishe Sadeq, 8-9, 122-129. [In Persian].
- Pirmoradian, Mostafa. Eslahi, Matin al sadat and Eslahi, Mahshid al sadat. (2015), Comparing the status of women in the Jahili period and after Islam, New History Magazine, No. 11, pp. 55-80. [In Persian].
- Razi, Davood. (2002), Assessing Students' Attitudes towards Their Future Careers with Regard to the Social and Economic Factors Affecting Them at Mazandaran University, Journal of the Faculty of Literature and Human Sciences, University of Isfahan, 30 & 31, 326-295. [In Persian].
- Sasani, Farhad. (2010). Semantics: Towards Social Semiotics. Tehran: Elm. [In Persian].
- Sayyadani, Ali. Ahmadzadeh Hoch, Parviz & Rahmani, Atefeh. (2022). Application of the functional, denotative and logical semiotics model of Pierre Giroud in the analysis of Boshrah al-Bostani's poetry; A case study of the ode "Al-Iraq Poem", Lesan Mobeen Quarterly, No. 48, pp. 65-83. [In Persian].

Taherinia, Alibagher & Zohreh Heydari. (2014), The Sign Structure of the Character of Holy marry (Peace Be Upon Her) in the Holy Quran, Lesan Mobin Quarterly, No. 15, pp. 45-64 .[In Persian].

Taleban, Mohammadreza. (2007), A Conceptual Framework for Measuring Religiosity in Iran, Islam and Social Sciences, 1, 7-48. [In Persian].

Van Leeuwen, Theo. (2016), Introducing Social Semiotics, Translated by Mohsen Nobakht, Tehran: Nashre Elmi .[In Persian].

Meaning of Names (www.meaningnames.net).

السيمائية الاجتماعية في رواية «دفاتر الوراق» لجلال برجس على اساس نظرية بي ير جيرو

صديقة زودرنج^١، آتوسا كرمي^٢

^١ استاذة مساعدة في قسم اللغة العربية وآدابها، كلية العلوم الإنسانية، جامعة بو علي سينا، همدان، إيران.
^٢ طالبة الدكتوراه في قسم اللغة العربية وآدابها، كلية العلوم الإنسانية، جامعة بو علي سينا، همدان، إيران.

معلومات المقالة	الملخص
نوع المادة: مقالة محكمة	الملخص
تاريخ الوصول: ١٤٠٣/٠٨/٢٤	السيمائية الاجتماعية هي احدى أنواع السيمائية التي تهدف الى كشف المعاني المخفية في النص. بي ير جيرو من منظري السيمائية الذي يقسم العلامات الاجتماعية الى مجموعتين: علامات الهوية وعلامات آداب المعاشرة. من حيث أنّ الروايات الاجتماعية لها علاقة وثيقة بالمجتمع، تحتوي على علامات عديدة. رواية دفاتر الوراق ترسم الظلم في المجتمع الاردني وتصور آلام المظلومين الذين وقعوا تحت ظلم ذوي القدرة. إنّ الكاتب بكتابة هذه الرواية يريد أن يصور الفقر والفساد والبطالة كآلام مشتركة للعالم الثالث. تهدف الدراسة الى تبين العلامات الاجتماعية من هذه الرواية لجلال برجس وفقاً لنظرية السيمائية الاجتماعية لبي ير جيرو بالمنهج الوصفي التحليلي. تشير نتائج البحث الى أنّ الكاتب استخدم علامات الهوية وآداب المعاشرة معاً في ترسيم المشاكل الاقتصادية والثقافية والاجتماعية للمجتمع الأردني. عدد من علامات الهوية كالملبس والطعام والعمل، وعدد من علامات آداب المعاشرة كنبرة الصوت قد أثرت في رسم عدم المساواة في مجتمع الكاتب تأثيراً أعمق من العلامات الأخرى. في علامات كالمكان والعمل والعلامات غير اللفظية وأيضاً نبرة الصوت، قد تمكن برجس من أن ينسّق بين هذه العلامات وبين المكانة الاقتصادية والاجتماعية للشخصيات ويظهر التأثير المتبادل بينهما.
تاريخ القبول: ١٤٠٣/١٠/٠٤	الكلمات المفتاحية: السيمائية الاجتماعية، بي ير جيرو، دفاتر الوراق، جلال برجس.
الاقتباس: زودرنج، صديقة؛ كرمي، آتوسا. (١٤٠٤). السيمائية الاجتماعية في رواية «دفاتر الوراق» لجلال برجس على اساس نظرية بي ير جيرو ، فصلية لسان مبین العلمية، مقالة محكمة، السنة السابع عشرة، الدورة الجديدة، العدد الواحد و الستون، خريف ١٤٠٤، ص١٠٦-٨٣.	المعرف الرقمي: 10.30479/lm.2024.20298.3727
الناشر: جامعة الإمام الخميني (ره) الدولية.	حقوق التأليف والنشر © المؤلفون.

